

מהתוס' (בסוטה לד: ד"ה אבות) משמע שלפי המסקנא אינם יודעים. ע"ש ובפתח עינים שם ובספר מגדים חדשים כאן. וכן נראה בפשיטות מסתימת דבריהם בחגיגה ד: ד"ה דליכא, ע"ש במהרש"א. ובאגרות משה (או"ח ח"ה מג,ו) נקט בפשיטות שמסקנת הגמ' שהם מכירים ומצטערים בצער ורעם וכ"ש בצער כל ישראל. ועד סתימת הגולל, יודעים המתים מה אומרים בפניהם (עריטב"א לעיל ג: עפ"י שבת קנב:).

דף יט

ל. א. מה דינו של המספר אחרי המת?

ב. על אלו דברים מצינו חיוב נידוי במשנה ובברייתא? ומה דינו של מי שמת בנידויו?

ג. האם מוציאים את המת סמוך לזמן קריאת שמע?

ד. מה דינם של העוסקים בהספד והעומדים בשורה לענין קריאת שמע?

ה. כיצד האבל מצדיק עליו את הדין?

א. אמר ר' יצחק: כל המספר אחרי המת – כאילו מספר אחרי האבן. יש אומרים: שאינם יודעים (המתים בסיפורו של זה). ויש אומרים יודעים ולא אכפת להם.

ומסופר על אחד שסיפר אחר שמואל משנפטר, ונפל עליו קנה כבד מן הגג ובזע את גולגלתו – שהקב"ה תובע כבודו של תלמיד חכם. וכן אמר רבי יהושע בן לוי: כל המספר אחר מתתן של תלמידי חכמים – נופל בגיהנם (והמתים עקלקלותם יוליכם ה' את פעלי האון שלום על ישראל).

פרשו ראשונים: שמספר על עבירות שעשו – שכיון שהם ת"ח, יש לו להניח שעשו תשובה, כמו שאמרו אם ראית ת"ח שעבר עבירה בלילה אל תהרהר אחריו ביום, ודאי עשה תשובה (ע' תר"י). והסיקו דוקא בעבירות שבגוף, אבל עבירות שבמזון – עד שיחזיר המזון לבעליו. ומדברי הנמוקי-יוסף נראה שמספר דברים בעלמא לאחר מיתתו, ואסור הדבר לפי שמסיה דעתו מהספדו.

ב. רבי יהושע בן לוי אמר: בעשרים וארבעה מקומות מנדים על כבוד הרב, וכולן שנינו במשנתנו.

ובארו בגמרא שלא מצאנו מפורש במשנה אלא שלש: המזולל בנטילת ידיים [שפקפק ועבר על גזרת חכמים]; המספר אחר מתתן של ת"ח [כגון 'דוגמא השקודה' – על שמעיה ואבטליון. ובכלל זה כל ביזוי, ואפילו הזכרת מום הגוף של ת"ח לאחר מותו. ע' שו"ת הרשב"ש שנג; תרכה]; והמגיס דעתו כלפי מעלה [כגון זה ששלח שמעון בן שטח לחוני המעגל: צריך אתה להתנדות ואלמלא חוני אתה גזורני עליך נדוי, אבל מה אעשה שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך כבן שמתחטא לפני אביו ועושה לו רצונו...]. ובברייתא מצינו עוד שנים [נידוי על האכלת גדיים מקולסים בליל הפסח; תנורו של עכנאי]. ואולם רבי יהושע בן לוי מדמה דבר לדבר, וכל מקום שראה במשנה שנחלק היחיד על הרבים מחלוקת גדולה, או אחד מן החכמים מתרים כנגד גדול הימנו – אומר, ראוי היה כאן נידוי (עפ"י רש"י).

מי שמת בנידויו – בית דין סוקלים את ארונו [כמסופר על אלעזר בן חנוך (כמה ראשונים גרסו: בן הגר) שפקפק בנטילת ידיים והניחו אבן גדולה על ארונו].

כתבו פוסקים שבזמן הזה אין מנדים לכל מי שראוי נידוי, ואף בעבירות גדולות – פן ימנעו מלעשות תשובה, וגם משום חשש סכנה.

ג. אין מוציאים את המת סמוך לק"ש. ואם התחילו – אין מפסיקים. ואמרו שאדם חשוב מוציאים אותו אף סמוך לקריאת שמע, כגון רב יוסף.

יש מפרשים 'סמוך' – חצי שעה קודם זמן 'משיכיר את חברו בריחוק ד' אמות'. ובערב – נחלקו הדעות אם דינו כבשחרית, שאין להוציאו חצי שעה לפני צאת הכוכבים. ויש מתירים – הואיל וזמנה כל הלילה. ומדברי הירושלמי נראה ש'סמוך' היינו שיעור זמן שלא יספיקו לקבורו עד שיגיע זמן קריאת שמע (עפ"י תר"י וריטב"א). ולדינא הסכימו האחרונים להקל סמוך לערבית, שאם לא יקבור לפני שקיעת החמה, יעבור על מצות עשה כי קבור תקברנו ביום ההוא. ואם כבר נשתהא עד שחשכה – ימתינו מלהוציאו עד שיתפללו הקהל תפילת ערבית (משנ"ב עב סק"ו). בזמננו אין 'אדם חשוב' לענין זה (משנ"ב, מב"י וט"ז).

ד. העוסקים בהספד; בזמן שהמת מוטל לפניהם – נשמטים אחד אחד וקוראים (ומתפללים). רבנו יונה עפ"י התוספתא. ויש אומרים שתפילה דרבנן אין מפסיקים. ע' תורת האדם. אינו מוטל לפניהם – הם יושבים וקוראים, והאבל – יושב ודומם. הם עומדים ומתפללים והוא עומד ומצדיק עליו את הדין.

הספד שלאחר הקבורה, יש אומרים שמפסיקים אותו בין לקריאת שמע בין לתפילה (עפ"י תורת האדם לרמב"ן). ויש אומרים (עפ"י פשט לשון הירושלמי), בהספד שביום השני – מפסיקים לקריאת שמע [ואף לתפילה]. אבל ביום ראשון – פטורים, אלא שהעם נשמטים אחד אחד וקוראים שלא יפסיקו את ההספד, אבל החזנים הסופדים פטורים (ע' טור או"ח עב וי"ד שמד).

קברו את המת; אם יכולים להתחיל ולגמור, אפילו פרק אחד או פסוק אחד, עד שלא יגיעו לשורה – יתחילו. ואם לאו – לא יתחילו.

א. יש אומרים, כשיכולים להתחיל פרק או פסוק, יתחילו ויגמרו את הקריאה כולה (רשב"א עפ"י רש"י. וכ"כ ב"י בשם מהרי"א). ואילו הכרעת רוב האחרונים היא להתחיל ולקרוא כמה שיוכלו (עפ"י משנ"ב עב סק"ב).

ב. אם אח"כ לא תהא שהות לקרוא – יקראו עתה, כיון שעדיין לא התחילו בעשיית המצוה (פוסקים).

העומדים בשורה – הפנימיים פטורים (בכלל זה כל הרואים את חלל ההקף ששם נמצא האבל), והחיצוניים חייבים. רבי יהודה אומר: הבאים מחמת האבל פטורים. מחמת עצמם (לראות המאורע (רש"י). הרי"ף והרא"ש גרסו: מחמת כבוד) – חייבים.

יש מפרשים שרבי יהודה מדבר על הפנימיים ולחומרא, שהבאים מחמת עצמם חייבים. וי"מ על החיצוניים ולקולא. וי"מ 'מחמת האבל' – קרוביו ומרעיו. 'מחמת עצמן' – שאר מנחמים (עפ"י תר"י וריטב"א).

ה. צידוק הדין שהאבל עומד ואומר: 'רבון העולמים, הרבה חטאתי לפניך ולא נפרעת ממני אחד מני אלה. יהי רצון מלפניך ה' אלקינו שתגדור פרצותינו ופרצות כל עמך בית ישראל ברחמים'. אמר אביי: אין לו לאדם לומר כן, 'לא נפרעת ממני...'. שאמר רבי שמעון בן לקיש, וכן תנא בשם רבי יוסי: לעולם אל יפתח אדם פיו לשטן (כסדרם היינו... – שמעו דבר ה' קציני סדרם). אלא אומר: 'צדיק אתה ה' על כל הבא עלינו. יהי רצון...'. (עפ"י הרי"ף). או: 'הרבה חטאתי לפניך. יהי...'. (פסקי הרי"ד).

לא. האם כבוד הבריות דוחה מצוות ואיסורי תורה, או איסורין דרבנן?

מבואר בסוגיא שהקלו חכמים באיסורים שמדבריהם במקום כבוד הבריות (שמחלו חכמים על כבודם לגבי כבוד הבריות. עפ"י רש"י), ולכך מותר לכהנים לבוא עם האבל אפילו בדרך טמאה, משום כבודו, והיינו בבית הפרס (= שדה שנחרש בה קבר) שטומאתו מדרבנן.

א. ישנה גירסה אחרת (במסכת שמחות ד, יד; ירושלמי כאן), ולפיה התירו לאבל שהוא כהן לילך בדרך טמאה [טומאה דרבנן] עם הציבור ההולך שם. ולפי גרסה זו כתבו ראשונים שאין התר אלא משום כבוד הציבור, אבל לא מפני כבוד יחידים. ולפי זה אם היו כהנים מועטים בציבור, לא התירו להם לילך בדרך טמאה עם האבל, אא"כ כבר התחילו הציבור לילך עם האבל, שאז אף הכהנים שביניהם נמשכים אחריהם לכבודם (עפ"י מאירי וריטב"א כאן).

ב. מותר לכהן להיכנס לבית הפרס כדי לנחם אבלים (פוסקים) ולצורך מצוות נוספות (ע' בכורות כט. ע"ז יג. ערובין מז.).

כשהתירו לכהן להיכנס לצורך כבוד האבל וניחומו, לא הצריכוהו לנפח בלכתו על העפר כדי לבדוק שאין שם עצם (עפ"י תוס' בכורות כט ערובין כו:).

וכן מדלגים הכהנים על ארונות מתים בלכתם להקביל פני מלכים, ואפילו מלכי עכו"ם [מפני שרוב ארונות יש בהם חלל טפה, ומן התורה חוצצים בפני הטומאה אלא שחכמים גזרו, ומשום כבוד מלכים לא גזרו רבנן].

יש מהראשונים שאינם גורסים 'ואפילו במלכי גויים', לפי שאין שייך לומר שמצוה להיטמאות בשביל לראותם (עפ"י תור"י החסיד בשם רבנו שמואל).

וכן במצוות דאורייתא התלויות בממון, מצינו שזקן יכול להתעלם מאבידה כשאינה לפי כבודו להיטפל בה (והתעלמות מהם – פעמים שאתה מתעלם).

ואף באיסורי תורה – ב'שב ואל תעשה' מצינו שנדחים מפני כבוד הבריות. ולכך ההולך לשחוט את פסחו ולמול את בנו, מטמא למת מצוה (ולאחתו). אבל באיסורי תורה שב'קום ועשה' – אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה'. הלכך המוצא כלאים בבגדו – פושטו ואפילו בשוק. וכל מקום שיש חלול ה' אין חולקים כבוד לרב.

א. דוקא כלאים דאורייתא, שוע טווי ונוז, אבל כלאים דרבנן – לא, וכנ"ל (ראשונים).

ב. לפי דעה אחת בראשונים, לא התירו איסור תורה בשב ואל תעשה אלא בגנאי מרובה, אבל בגנאי מועט – יידחה כבוד הבריות משום האיסור.

ולפי דעה אחרת (כ"כ התומים בדעת הרמב"ם), אין כבוד הבריות דוחה איסור מהתורה אלא משום כבודם של אחרים, כגון קבורת מת מצוה, אבל כבוד עצמו לעולם אינו דוחה איסור תורה, אפילו גנאי גדול, מלבד בענין ממוני כגון השבת אבידה.

יש מי שכתב שלא אמרו כבוד הבריות דוחה איסור תורה אלא במקום שיש בזיון ללא עשיית מצוה, כגון הולך ערום מפני הכלאים, שאין בהליכתו עשיית מצוה, אבל כשהבזיון הוא בעשיית מצוה – אין האיסור נדחה (עפ"י חדושי ר' מאיר שמחה שבועות ל).

ג. לדעת התוס' בסוגיתנו (בד"ה שב) יש ללמוד שלא שאינו שוה בכל, נדחה מפני כבוד הבריות אפילו ב'קום ועשה' (וכ"כ בספר המאורות).

ולפי זה אם היה מת באהל שהכהן נמצא שם והוא ערום, מותר לו לשהות שם כדי להתלבש ולצאת. ואולם שאר הראשונים חולקים על התוס' (ע' תורת האדם לרמב"ן (הוצ' שעוועל עמ' קלו); תרומת הדשן רפה; רמ"א יו"ד שעב, א. וע"ש בפ"ת ודגול מרבבה; נבי"ק או"ח לה; פנים מאירות ח"ב נג; חזו"א אהלות יג, טז).

ויש אומרים שבזמן הזה שכולנו טמאי מת, הכהן אינו מוזהר אלא מדרבנן (ראב"ד). ולפי"ז מותר להיטמא למת ממש לצורך מצוה או כבוד הבריות (ע' שיעורי קרבן לירושלמי נזיר ז, א). ד. בירושלמי אמרו שכבוד הבריות דוחה אף טומאה דאורייתא. ופרשו ראשונים שהירושלמי חולק על תלמודנו וסובר שדוחה אף לאו דאורייתא (עפ"י רש"ס; אשכול). ויש מפרשים את הירושלמי בספק טומאה בלבד (כן הביא האשכול מ"ש מי שאומר; ספר חרדים על הירושלמי). ה. הרואה את חברו לבוש כלאים בשוק – צריך לפשטו מעליו, ואפילו הוא רבו (רמב"ם, שו"ע). ויש אומרים שאם הלה שוגג בדבר, לא יודיענו עד שיבוא לבית, ושם יפשוט (רא"ש, רמ"א). ו. יש שכתבו שאין לנו מדעתנו להשוות שאר עניני 'כבוד הבריות' שלא הוזכרו בש"ס. ז. משמע ברמב"ם (סנהדרין כד, ז) ש'כבוד הבריות' הדוחה איסור דרבנן שייך גם כלפי כבוד נכריים (עפ"י התעוררות לתשובה ח"א קעה; מגדים חדשים).

ח. ספק איסור תורה; לדעת הסוברים ספיקא דאורייתא מן התורה לקולא – הרי זה כדין דרבנן שנדחה מפני כבוד הבריות. כן מבואר בספר זכר יצחק (סו"ס"י טז) שנקט כסברה פשוטה. ומדברי המשנה-ברורה (יג, ט-י) מבואר שמחמיר בספק של תורה. (אפשר משום שנוקט לעיקר דלחומרא מן התורה, או שמא לדעתו ספק איסור תורה חמור מודאי איסור דרבנן [וע' כדוגמת זה בשו"ת דובב מירשים ח"ג ב].) וע"ע בפרי מגדים – פתיחה להלכות ציצית; באה"ל סו"ס"י יג. וי"ל. וע' בספר האשכול ח"ב שיש מפרשים שיטת הירושלמי המתירה לכהן לשהות באהל המת ממש, דהיינו בספק טומאה ולא בודאי. ט. משמע בגמרא שכבוד הבריות דוחה איסור דרבנן הגם שאינו בעידנא, כגון דילוג על הארונות להקבלת מלכים. י. כבוד הבריות בדחיית איסור שהוא בשב-ואל-תעשה – בזכר יצחק (ח"א ו) כתב בדעת הרמב"ם שאינו נדחה (ועע"ש ח"ב סו"ס"י לח). האם כבוד הבריות דוחה דין 'אין מעבירין על המצוות' – ע' משנ"ב ובאה"ל ריש סי' כה. וצ"ע).

דף כ

לב. מפני מה דורות ראשונים היו מתרחשים להם נסים ותפילתם נענית יותר מדורות אחרונים?

זו שאלה שאל רב פפא לאביי. ואמר שאין זה משום ריבוי הלימוד, כי אדרבה בדורות אחרונים התרחב הלימוד ביותר – אלא משום שהראשונים היו מוסרים נפשם על קדושת השם יותר מן האחרונים, כדוגמת מעשה דרב אדא בר אבהה שראה לכותית אחת הלובשת בגד פריצות, וסבר שהיא בת ישראל וקרעו ממנה לאלתר, ולבסוף נתחייב לשלם לה ארבע מאות זוז.

לג. א. מה דינם של נשים עבדים וקטנים בקריאת שמע, תפילין, תפילה, מזוזה, ברכת המזון וקידוש היום?
ב. האם אשה או קטן מוציאים את האיש ידי חובה בברכת המזון?